१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९
प र दे शि क श्री वि च क्षे ण न म हे मे हो गो धी म य

दारुरोणिपनापुत्रैनवदारुणाताभ्रजेत् पत्न्यर्थेह्यायवरुत्साधिनाः प्राभुवोतिह १
अथमस्त्वंममनोस्थिगातंनववाग्विलं ननन्दयोः संतिजन्यगर्तियोषितः २

आशा पुस्तकालय
2126
ASHA ARCHIVES

श्रीगणेशायनमः अथपौराणिकज्योतिषिकयोर्भुवनकोषविरोधसमाधानंवक्तुंप्रतिज्ञा
नीते प्रणम्येति रोदस्यो द्युभूम्योः आकारमितिप्रमाणस्याप्युपलक्षणं ग्रहयुतिग्रहणा
दयास्तत्कार्यादिकंप्रमेयपदार्थः वेदव्यासःपुराणंव्यवहर्तिर्गणकशास्त्रं १ अत्रशंकते
केति अयुतगव्यूतयःपंचसहस्रयोजनानि परिधिरस्यास्तां वर्णारद्भागपंचाशत्कोटियोज

१ श्री प्रणम्यश्रीकृष्णंमुनिमखिलपौराणिकगुरुंप्रवक्ष्येरोदस्योस्तदभिमतमाकार
मखिलं यथाश्रुतोन्यथमुखःपद्मेननसकलेयथावेदव्यासव्यवहर्तिविरोधश्चनभवे
न्न १ कपंचाशत्कोट्योऽवनिविपुलनायोजनमितेःकथंवत्राप्राहुर्मुनिमयुतगव्यूति
परिधिं क्रोशस्यांतर्वर्णारद्भागेभवलयकनारकिंजन्मकुरुत्कर्मदैनोपकुरुतम् २
मितिस्तीर्णायाभूवोद्यविशन्मेशासङ्कोटिषट्लक्षाणिपंचविंशतिसहस्राणिच नवतीपन्नि
कथंवक्ष्यमेयथाऽनंतग्रंथेपरिनः सर्वेक्ष्यंकिंजन्काःसंतिना एवंभूगोलस्यपरिनसाराणंनरमित्यर्थः २

एवंमुपन्यसेप्रमाणाकारविरोधेप्रमाणाविरोधंतावन्मीहरति रणांमिति. द्वाविंशत्यधि
र्धत्वं उच्चप्रमाणमितिनंनिद्राम्येन्याधिरारे वनव्यारे वन्याआन्युन्नत्यंसनंवैस्त्वे क्षुद्र

नमत्वंनुसरद्वाक्षुल्लकान्मन्यानितभावेनमुद्धंकलिनरानतिक्षुद्रानद्राक्षीत्यंकम्

रणांद्वाविंशत्यधिकशतयुगभवानांकलिभवांन्तिक्षोद्विंशत्यंसनामि
तिमिदंयोजनमितो नमतिनद्वात्रिंशदिनमितकृतक्षमाविपुलतां
मितीयंव्यासःकालनरकरजेर्योजनगणो ३

कलिनरणांकरजेर्हसोत्थैर्हसानांयोजनंभवतीत्यर्थः ३ तृषारोद्रोरति

नवदशाधनोनयसहस्री नवदलशतीनवशत्या अर्द्धमार्द्धेचनुःशतानी।।।नत्वेवु१२५याजनै
लंकादेवक्त्यांतांस्मनं. तस्याःस्वामीखनागो८०सुविंशत्या २०सगरःस्मनगमिलारःपचद
शभिः१५पर्यल्यष्टभि८शीतिना. वत्सगुल्मनतोधिभिः१०रुक्षपिन्यभ्रपंचभिः५०।। कारक्षेत्र
खखडैस्त्रु११० सुमेहस्मन्यपंनौ८२५रिन्यङ्कं नत्राष्टादशाधिकाचनुःशतानीकुरुक्षत्रावधिः

नुषाराऽलंकावधिभरतवर्षोनगाधिनंस्मनस्मसप्तासोनवदशाधनोयो
जनानिमनः दशानंपश्यामोनवदलशतीयोजनमनःप्रमाणीपोराणांसकलमपिवक्ष्यानवदशा

नतःपनोपिद्वात्रिंशद्योजननिवा।वक्षेमाणोत्याद्विचत्वारिंशद्योजननिवा. हिमशैलोस्मि.
नेनत्रकुनार्द्धकोटिविस्तारःमेरुमेरुसमहासुनेशतियदुक्तंनत्रसार्द्धकोटिद्वयंवाद्यम्।।लक्षयो
जनविस्तारोजंबुद्वीपोयमीरितः. अन्यत्रपंचसहस्रयोजनन्यूनंज्ञेयं नथानवयोजनसाहस्रमन्यत्रसा
र्द्धंचनुःशतानीत्यि. अत्रकोपंद्वौद्विगुणोत्तराणांस्वसमानैःसमेतैःपरैर्विहीनानांसप्तानांनिवेशतीत्य

क्षेत्रभूमिनामित्यस्यजंबुद्वीपस्यव्यासः १०० ॥ पंचसहस्रपरेनुकोट्यो पंचत्रिंशत्सहस्राधिकायां
नेषांनिवेशः कोटिमात्रायां कनकभूमौनावानंशोऽन्यूनोज्ञेयः ननुपरितस्सपादकोटिस्तमग्नि
भूमिसंनिवेशोवाच्यः केचित् ४ दंडव्यासमहुः। एतेषामदूरविप्रकर्षादविरोधोवाच्यः ॥ ४ ॥
कूपमितिः ॥ भरतः केनमालाक्षभडश्चाः करवस्तथाः पत्राणिलोकपद्मस्यमर्थादाशैलवाह्यत

कूपमवेदाश्वखखसूरइ०० ननंसंधिवलयेवियद्योमारातिद्विपदाश्विद्वि ८६००

भिरत्नांतर्पाधिः वसुव्योमरुद्भाभ्रनिधिभि५००८भिरवनीनेमिरसुतोवहिर्नेम्यरा
शा १६ ध्वे खरसयुग४६०उष्णाभरनभः ५ शनिवेस्तवाधिरुजंबुद्वीपश्चतुर्दलक
मलाकारउक्तः ॥ तथाभारते च ॥ चतुरस्रंमहाराजत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलमिति ॥ कमलगर्भमंडलसं
धिवलयस्यव्यासषष्यधिकशतयोजनउक्तः तत्रैव भरतदशसहस्राणिषट्शतानिचभारतेनिप
र्यंतवलयपाधिरप्युक्तः तथाउक्तंरोन्यापंचसहस्रयोजनायामस्यजंबुद्वीपस्यपार्श्वे पंचद

राहुप्रमाणसप्तनक्षत्राणि अष्टौ चयोनानिभवंति नत्रमध्यवलयस्योत्तरेचत्वारिंशद्दक्षिणे चत्वारोहिमाचलाद्
योमयोदक्षिणतः नेमोवहिर्भागे चत्वारिंशदुत्तरेनिवर्षाणि नत्रयमपत्रस्यान्यत्रनीयभागाकारस्य
धनुराकारोनरभुजस्यपूर्वोपरायतस्यभारतवर्षस्यदेहं एकंसहस्रंनवशतानिसार्द्धंत्रिंशच्छत
योजनानि विस्तारश्चहिमाचलाल्लंकावधिषष्ट्याधिकानिचत्वारिंशतानियोजनानांभ
वंति अत्रयद्देवयत्रसंवर्वहिर्मध्यवलयायवोक्तोगणस्तेत्रफलभूमिननेदंमध्यवलयाद्व
हिस्थेषुभारतादिषुज्ञेयम् तेनफलनःपंचसहस्रयोजनायामेवधरेनिसिध्यंति ५

यथेति यथावत्साद्भूमीपृष्ठं ब्रह्मांडस्यहेपृष्ठेनयाधस्तनंभरूपीरतनयोः नयोर्म
ध्येनीरक्षोभचक्रं नत्रग्रहाणांगतिमंडलानिवर् नत्रमेषतुलयोरग्रथितेनयहनुपानेनोप
रिविभ्रमंतेनत्र्यानंविषुवत्संज्ञम् तेनउपरि ननमीप मेषादौविभ्रमणाख्यानंविष
वीक्षनिलक्षणायागीयते यथोक्तंवैस्नवे रह शैलस्योन्नतःशैल शृंगवानितिविष्णुनः यांणी ३

नस्यनुभ्रगणिगायेरयंभगवान्सनः उत्तरकरूणामुपांत्येश्वनाचलमेरोर्वामयमस्तीत्यर्थः ॥
दक्षिणे चोत्तरश्चैवमथंविषुवनं नथा शारदसनयोर्मध्येनक्षानुः प्रतियधने मेषादौ चतुलादौ
चमैत्रविषुवतिस्थितः नथानुल्यमहोरात्रं करोतिनिमियहः तंनेमीः नस्यविषुवस्यक्रस्यनेमिः
परिधिः नन्यमाणामुक्रमान्त्ये इत्यनंसपर्यंतिमंडलान्युन्नरायणो दत्युपक्रम्य प्रमा

यथाभ्रमाभ्रूमेरुपरिस्थंशुपुटकंनयोरंतर्व्योम्निभ्रमतिभगणास्त
त्रनयनः तुलादौमेषादौभ्रमतिवलयेनत्रविषुवत्समाख्येनंनेमीभुजगविशावेष्टयामासाधनि

णांयोजनस्यापिमण्डलपरिधिनिवोधन योजनानांसहस्राणिद्वादशाष्टौचनत्स्मृतम् अधिकान्यल्पं
चाशद्योजनान्यीषदूनानीति ६ सिनेमीति मान्त्यक्रवद्भ ज्योतिर्मण्डलमर्कादिसप्तर्क्षं
नेमक्रस्य नन्मध्येनक्षत्रमण्डलं शादशाराख्यान्मक्रमस्तीतिचोक्रम् सर्वेषांनुग्रहणांविसर्यो
धस्मात्प्रभवति विश्वीर्णमण्डलंकृत्वानस्यो र्द्वेचरनेत्रारी नक्षत्रमण्डलं चयिसोमादूर्द्ध्वंप्रसर्पनि.

नक्षत्रेभ्योवुधस्तूर्ध्वं वक्रो दक्षिनभागगः यक्रमभागगादूर्ध्वंवक्रादूर्ध्वरश्मिनिः तस्मान्ध्रुवेभ्यश्चोर्ध्वं
देवाचार्योव्यवस्थितः अनेश्वरात्तनश्चोर्ध्वंशुक्रोयमग्रीष्ममण्डलम् सप्तर्षिभ्योक्रवश्चोर्ध्वंसोमनिः
नक्षत्रमण्डलस्यद्वीप्सुमागोपरिष्टायोयमकरा कारत्वमुक्तभागवत्ते नत्रैकत्रिंशत्समास्त्रिंश
द्भुमास्यनाभिः प्रकाशपरिमण्डलवत्तदादित्य तस्यवामभागमुखाग्रादारभ्यवामावर्त्तनवामनासा

सिनंज्योतिश्चक्रमकरवपुराभंभपटलंमृगाद्यावर्त्तंधनुरर्धिचाग्रांनिहितभं
धनोच्यासंघ्राचीनियत्तागतिविक्षेपवक्राणांक्रवप्रपाठखेटानयतिपवनःसपाठःग्रहसंतं ७
प्रत्यक्षःकर्णाकृक्षिन्नघनमद्वाराधिक्रमेणमकरंभमानमेषवृषमिथुनकर्कसिंहकन्यातुला
वृश्चिकधनुराख्याः षड्राशयःसंनिः एनेश्चवसप्तविंशतिनक्षत्राणियथाविभागंभवंति नत्रैकैक
स्यग्रहस्यकक्षायांविपुल्यानाभ्यंतरेनवजिः वीथ्यश्चनवतीर्निसाद्रीनिहातेगतिमंडलानिभवंति
नत्रयोग्रहेयेननक्षत्रेणासमस्तेमंडलेश्रमतिसतंसिनक्षत्रेरूपते श्रमनेनचांक्रवाधीनमिन्दुक्रमः ४

मान्यादौ अभ्यंतरमंडलपर्यंतमागच्छतो वामतोदक्षिणं चैतिसनंतरं सूर्यमंडलं ध्रुवस्थम
नसा चैवभ्रमतेन्यैतिषोगणः वातानीकमरुद्यः पादैर्ध्रुवंचैवमसपति नेषांभेदश्चयोगश्चतथाकाल
स्यनिश्चयः अस्तोदयेनयोन्यानाअयनेदक्षिणोत्तरे विषुवद्ग्रहोश्चसर्वमेन ध्रुवोत्तिं वर्षमेवेहि
मंडलिसंख्येचैवायनतथा शुभाशुभफलंचैवध्रुवात्सर्वप्रनिष्टितम् युगाक्षकोटिसंघोत्तिन
नाख्यायनस्यतु ध्रुवेणाग्रहोनीतोदक्षियोनयनोत्तरम् आवृत्यनेयतेनात्तध्रुवेणासमोभिष्ट
नो नयासोम्यनरोवभ्रमतेमंडलानितु अशीतिमंडलशतंत्रिंशत्काष्ठ्योहभयोश्चमः ध्रु
वेणमुच्यमानेनपुराक्षिसयुगेनतु तथैववाह्यतःसूर्योभ्रमतमंडलानितु उद्वृत्यनैवोनमं
डलानितुगाक्षिनक्षिन.. प्रतीचीयक्षिणावर्तनंचकेत्राचअप्रदक्षिणागनान् गतयस्तु सर्य
स्यांकशतेअशीतौ ५८२८विधोर्योमांकपर्वना२२०अस्तोदयः३५ ध्रुजस्येदुगुणाः षट् वाहवश्चा
रस्तथा बुध्रस्याक्षिध्वियमलादना२४५३२ नीवस्यमायकाःगणा ५१० भागेवस्याथषडुकायनि
नःषट्शतेनिःक्षिप्तं२१०विधुनागस्यसाप्तोऽध्वयः८४१ स्तथा राहोर्यहृयंशाश्च३११ गने

लिप्ताविलिप्तिकाः मृति. विशेषाऽपि. विक्षेपलिप्ताक्षितिजादिकानांरविणा१०हृयोगाऽऽप२मिनाप्ताश्वाः
७८. षष्ठीदलः१३८ स्वाग्निभुवो१३०विवोमुखयोंमिनाः१०स्ताः कथिताम्निदैरिति. षाठा. ऊर्ध्वेअधःऊ
मनोदक्षिणानुःपुः पश्चात्मिनिषष्ठ्यकारःयवनप्राः यातज्ञवःनःसिनानवद्धान ७ ननुविषुवन्
मंडलंयद्युपर्यंवावानमंडलकल्पमाप्तिनाहुनत्थःसूर्यःसर्वेषांसदाऽऽगोवरःस्यादित्याशंक्योसमा

भचक्रंदूरत्वाक्षिविरमवभान्यभ्रवलिदृक्वोमध्यस्थापिभ्रमतिभकटाहस्यजघने

रविच्छायाचापंविदधयमनेवेहपरियंसमुद्यंनक्षंयंनिवभरनवर्षेनिवसतां ८

धत्ते भचक्रमिति अर्केनवभकटाहस्यजघनेनवपार्श्वेनपरिक्रमन् इयंसामीप्यतारतम्याद्ऊर्ध्वं
गोहयन्नश्वभाति. अस्मयनस्त्वनारतम्यादधोऽवनरोनवभाति केषामरनवर्षेनिवसतामस्मा
कमित्यर्थः · कटाहजघनेनरवर्त्मगोरुः छायाचापंविदधातीति सूर्यस्यभ्रवोभिनाचटीयत्र
वक्रमणोक्तया यास्यायाकारत्वनस्यात् क्षितिजमेदाभ्युपगमस्तुविरोधतोवक्तव्यान्जघनेरणा ५
स्मन्मनप्रवेशमभिधत्ते. अतश्छायाकारछायोत्पत्त्यन्यथानुपपत्त्यासूर्यस्यभकटाहजघनेनव
भ्रमणमिच्छति ॥ ८ ॥

अत्रैवदिनमानभेदमुपपादयति वराहेति विषुवन्मंडलस्यतुर्यांशादवाग्गतोरविर्यस्मिन्क्षेत्रेभव
तिप्राच्यां प्रतिच्यांवा तावतेदक्षिणक्रम्यतिरोधीयते दृश्यतेनत्रसम्मेवनक्रांतिवृत्तम् यत्रभक्षमनोविष
क्रयोरास्तेतद्विषुवतोवाह्यवलयप्रतिनीतंनतत्समसप्तादवाग्गतंक्रांतिवृत्तभागंवामंडलेरव्यास्तृतं
भवतिसायन्यंतेयदाकोऽयंतिनदास्माकंक्षेत्रेवरोहवति एवंततोऽवाग्गतिरोधीयतेचीतत
मदिनमानंहसतिरात्रयश्चवर्द्धते एवंविषुवतोभ्यंतरेषमंडलेषमछायायोवराहाभ्यांचरंसूर्यःसध्यम

वराहाराहाभ्यांत्रिषुविषुवतोवाह्यकलयेषुनोन्नकान्यदेकेजननिविपरीतंनिम्नगाः ढवी

यानर्कोनोनपनपथमेनिहुनमनोमगान्कर्कोक्षेमावनुदिनमहोपचयो ६

रेवोतःपरतोयुक्तंसत्रयवलयंस्पशति नत्रैवरगोचरोभवति एवंततःपरतएवचतिरोधियत
इतिनयादिनानिवर्द्धतेरात्रयश्चहसंति मृगान्त्यकरादनुदिनंमहोपचयः कर्क
भसावरुद्धोवधिरुक्षोवैनवे अशादशमुहूर्तंयदुत्तरायणापश्चिमम अहर्भवतितावच्चिरे
मंदविक्रमहति अत्रनचक्रमणाधीनावेवरवेर्दक्षिणाद्दक्षिणाख्यादुदयात्समयो अतोवहिर्वलयेषुमा
गवैपुल्यादिअल्पकालेनसूर्यर्क्षाणि अंतर्वलयेषुमार्गाल्पत्वेचहुकालेनसूर्योदक्षिणस्यांदिशिक्रमश्चर

नयेति मरुमानसोत्तरगिरिस्थसूर्यस्याक्षोभि नत्रकीव्युवत्तस्थदेशोऽक्षयोजनस्थानंमानसोत्त
रप्रदेशेचक्रस्थानेमध्येऽर्कमंडलनीडंयथाक्षनिवद्धारसनोध्रुवसंरक्तलोन यदाचस्मृथाकरोतिन
दाऽक्षेषुविषुवत्स्थानस्याऽवाक्परतश्चाक्षोऽक्षनियमेनसूर्यस्यदृषाचक्रार्धिकंभागंकृत्वयमर्धेत्व.
नश्चलनमक्षोभ्रमणाभेदायभवति १० नकेवलंकालभेदाद्दिनस्यवृद्धिह्रासोभवतोऽपिनुदेश

तथाक्षोमेरोरा-चरतनगमसेनुविषुवन्स्थलेधूमध्येकोरथचरणामंत्येक्षरसनां
ध्रुवसंरक्तलिश्चयतिननोऽक्षोऽक्षनियमाच्चलन्यर्कोषाधिर्विषुवद्भमिनोभूमिहनिथो ७०
भेदादीपन्युभयोपायानेक्षोकत्वयेनघटनानुपपत्तमीपनिरक्षोदेशेनित्यंधुनिशोःसाम्यमुपपाद
यति नहिगन्येति कमठशरीरन्यत्रसंक्रन्तेगन्येति अन्यथाविध्यमूर्ध्वन्यकत्रोत्यंनयो
रेकस्याःप्राचीप्रतिपरस्याःप्रतीचींप्रतिचगमनंनोन्यघने. यक्षियोनरतोनिस्सारंध्यनुलाय
थाक्षितिरितिमार्कण्डेयोक्तिरप्यनुसधेया. ऽदीच्याऽऽवन्यमीपतनोनद्यागमनायेव. नेनयक्षो ६

नरदेशस्थोऽन्यान्सर्यस्यचनेषामभयेक्षयादूरव्यवधानेऽपिसूर्यलंकास्थानावेक्षंते यतश्चसमेवभूमिप्रदेशेव्यवस्थापिकानिम्नानतोविषुवतोवाक्षस्थमपि
हस्तवलयंदूरव्यवधानाभावान्यूरेखांपश्यंतीतिनेमांदिनेनि
शासमीनित्यं ज्ञेयंनेपश्यति. ततःभूमध्यांशः ११ ननानाभिति यथास्वदेशाख्यएवर
नद्यांगत्यामभिःकमठसरडीन्यनिकातंपराभ्रमध्यांशोनरविमयंनेभ्रांत्यजनना
ततोऽर्वाग्देशेपिव्यवधिवशहस्तक्षिप्रथमेन्यनोलंकास्थानोसमभिमहसदारात्रिंदिवं
विषुवतस्यक्षवशिरासंमितश्चेषांनित्यंसंनिहितइवनक्षिप्रकर्षाक्षिप्रकृष्टइवचभाति
स्वंजंबुद्वीपस्थानांनित्यमोदास्थानास्थितसंमितः सूर्यईक्षासीति कर्षनारत्नस्यान्तसीप्यता
रत्नमेनभाति नथान्त्यसद्वीपस्थानांचक्रस्थानसंमितोमानीलुभयेषामेवधिनमानभेदो

भवतिमध्यद्वीपस्थानांतुनित्यमनाएतत्स्थानस्थस्वभावीति. अवनिरतिर्जंबूद्वीपस्यपरि
धिप्रदेशः दिनमानमेकंकलाईंविवर्जितंनोऽत्रोननत्रास्माकंसवदिनमानमेवः कदाचद
व्याख्या १२ अथोपरागद्वयंदर्शयति सूक्ष्मा इति सूक्ष्माः सूर्यरश्मिश्चंद्रमागंव
र्दृतिश्रुतौ सूक्ष्माख्येनसूर्यरश्मिनाणरिवर्यमाणत्वाच्चंद्रमसिसूक्ष्माइवः ननुसर
जनानांनेदीयानिवभवंतिनेदीयसिनगयथारात्रेष्णादिवनगाश्चः सोमनरविः
नथेषांचक्रस्थप्रथमचरमद्वीपजननारविंपश्येनान्येनवनिरनारक्षांशरहिता १२

चंद्रः सूक्ष्माःसूर्यरश्मयःक्षीणाःशशिनमधनेऽतिमान्ये सूर्यरश्मिःसूक्ष्मोयस्मिंधनस्तेन
चंद्रमाइत्युपक्रम्य क्षीणापीतस्तेः सोममाप्याययतिद्वीप्तिमान् मैत्रेयैककलंतेरश्मिनै
केनमास्करइतिवेज्ञेवचदर्शनात् नथाचतमोराहुःसूर्यमंडलादधःसन् नद्वारासूक्ष्माद्वाणन
चंद्रमेत्यअधिगम्यदर्शयंः इहपौर्णमासीपर्वणीननुकालानरे अन्येनवपुषाकेनरूपेणाचंद्रग्रसेत ७

अयंभावः एकस्यचक्षुषोयथाविद्धानमनंगोलक्ष्यं स्वस्वर्भानोरप्युत्सर्वेनरूपंचाधिष्ठा
नद्वयंनश्चनित्यंराहिमण्डलेसमस्तेचरति अतोन्यनेत्राभ्यामाकाशेस्थिमुरिनराग्र
मति अतोपर्वणिनचंद्रग्रहणमस्ति नथाऽऽकाशे भमावास्यासु सूर्यस्यपरिवेषतमा
गछतारहुनाआक्रांतोयावान्रवेर्विषयःसूर्यमण्डलाभ्रदेशःतस्यभागाभिव्यक्तम

अयुमास्सूर्योशुःअथयतिविधुंदेवक्त्वनात्तमसघरिःन्यग्रसतिनग्न्येनवपुषा·
अहूषिंडऋानेरविविषयमाविश्यचविधुंतुरस्संडगकंग्रहणायुगमेवंविननुते १२

आकाशस्यसूर्यमंडलोपरिस्थस्वर्भानुरासुरः सूर्यंतमसाअविध्यत् यत्तुऽसूर्यःस्वर्भानुस्तमसा
विध्यदासुरइत्यादि तदिदमुक्तंभान्त्यवेत्तयोः आदित्यांनिर्गतोराहुःसोमंगच्छतिपर्वसु·
आदित्यमितिसोमाच्चपुनःसोरुपवसतीति· आदित्यादादित्यंप्राप्यसुमणारानिर्गतमन्
सोमंयोगंमासास्यामागच्छति एवंसोमान्सोमंआदित्यस्यज्ञात्वाआदित्यमेवगच्छतीतिश्लोकार्थः
ग्रहणायुगमेवंविननुतेइतिस्पष्टार्थः

सूर्योदुपरिचंद्रोऽस्तीत्युक्तंतत्रचसूर्योपरागप्रसंगेनदृष्टिर्नस्यात्तदर्शनचंद्रस्यह्रासवृद्धी
ऽयंयथादृश्यति शशिशृंगोन्नत्याधिक्यं जलमयंचंद्रमंडलंसूर्यरश्मिभिर्व्याप्तंदेशेरूप
नेनावस्थितंशनैरुन्मग्नमयवादिसिद्धांतः तत्रशुक्लहीनोयंचंद्रःसूर्योदुपर्यंवास्तीति न
सोपरिशृंगेदृश्यते अन्यथाकोधःस्थंत्वसौशृंगाग्रेणभासेत एवंदूरत्वयोर्दृश्याचंद्रोपि

शशीशृंगोन्नत्याऽपरिनयनादूर्ध्वकरैरवश्यंसन्यस्माज्जलमयमिमंसंश्रय

यति सुरर्षेःसोमुख्यंसकलमपराकाखिनरथानदल्पत्वादूनंनरतमनयापक्षयुगले १४

पोमागेऽधश्शृंगस्यदृश्यते नेननयनादधःशशीतिप्रसिद्धम् एवंचयाचंद्रस्यसंपूर्णं
सूर्यांभिमुखंतियापरागमात्यापरागाचंद्रःप्रथयते नयानुभामिमुखंअल्पंनयासूर्यकरा
नाक्रांतश्चंद्रभागोनदृश्यतेदृश्यूनंमंडलंप्रथयते इतिह्रासवृद्धिनानन्यैस्वभासिद्ध
स्यवैलक्ष्ययोर्वैरूप्यत्वंडन्नेय १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ८

अत्रज्योतिर्विदोमननमुपन्यस्यति विवक्षेति यथाविद्योतिनोव्यवहारेलोष्टदृष्टेरुपप्लवाया
मपिउद्भिनप्रतिपन्नप्रत्यासन्नव्यवहारविरुद्धामपिदृष्टसदृष्टमभ्युपगच्छति एवंच
नक्षत्रविद्योपिव्यवहारेयोगाणांमननमनुसरंनापिरुग्णज्ञानप्रत्यासन्नव्यवहारविरुद्धा
मपिगोलप्रक्रियामुपेक्षते नचैतावतावस्तुतत्त्वमयथाभवति नहिभावरूपो
नक्षत्रेवस्तुध्वस्यस्फुटकस्यदृष्टेराका अधस्तात्तत्समसूत्रेसिद्धपुरंलंकायाःपू
र्वेनोदयमुत्कोटिः पश्चिमतोरोमकपत्तनंदक्षिणतोवडवानलःउदीच्यांमेरुःगोलस्यो
परिष्टाच्चजम्बुद्वीपः दक्षिणासन्नसमुद्रा षट्द्वीपाश्चेतितेऽभ्युपगच्छति स्नातत्सदृ
शविरुद्धंस्वक्त्वनाविरुद्धंच नहिगोलनायावासत्वंसर्वदेशीयानांखमध्यारोध्वा
धर्यप्रत्ययोःबाधितःसंभवति नापिगोलस्यसमुद्राधारत्वंघटते नापिमेरुतोनदी
भरतवर्षप्रत्यागमनंचयुज्यते एतच्चसर्वज्योतिर्विदोभ्युपगम्यव्यवहारतोदर्शयति

दरत्वमनामापादयंनोपिदृष्टव्यवहारस्यलाघवेनासिद्धेनसा:कंदुकाकारंर्त्वविवक्षति
नमेतविवक्षानेदमाश्रित्यया वरीणापल्लंकंदुकयंते कंदुकमिवाचष्ठे सस्वदृष्टवज्ञ:कंद
कर्मभामानुरोधान्नारापल्लमपिनन्यंजयंते नस्यगोलस्यपज्ञामवाचष्टे यथाविं
कसिनयभस्यव्यास: सस्वनस्यमंडलिनस्यपरिधिर्भवति अतोदृष्टवज्ञ:भूमे:परिधिपंच
सहस्रयोजनमाहु: नेनव्यासेपरिधिन्वोपचारइतिभाव: यथाचस्यस्यपरिधिर्भवति

विवक्षाभेदाद्योधरीणापल्लंकंदुकयंतेसदृष्टवन्नारापल्लमपिनन्यंजयंते
नयाभसेर्व्यासोभजतिपरिधिर्त्वविष्ठवनापरिधिश्चक्षुःप्रतिखगयथंभिंनमिनिन १५

स्वंविष्ठवच्चक्रेणाम्रगोलस्यकंकणाकारपरिधिर्भवति नेनचविष्ठवनाम्रप्रतिखगयथंभिं
नमिनिन नन्नवनाडिनवाद्य ८३७ २ मिनार्धरसायेषमाहुपपद्यमिनविं
धोः निगदितावनमव्यनऽस्थितिःश्रीनिरवाखिलयोजनसाध्यंयति उन्नसंख्याद्विगुणानव्या
सेनचक्रस्यकक्षाभूवपरिधिर्भवति स्वस्यांदिकक्षाणामुपर्युपरिव्यासवृद्धिः नन्नन्यक्षा

यांविषुवच्चक्रमानमपिऽन्नंऽन्नंवर्द्धते नन्नविषुवतोदक्षिणतोवामतश्चनिमंडलान्य
न्यानिसंनीतिभवक्रस्यकुलालचक्रवद्भ्रमोरथचक्रकङ्कणोचसमानभिनभिनद
ङ्गायोएथगुपपतिरसावाच्या १५ भवःचंद्रकाकारत्वेवारमार्थिकत्वेनकेवलमद
ष्टहानिरपिनुसिमावधिपिनग्रहणाद्धिनमानायिदृष्ट्रयोज्ञहानिरपिन्याहः यदीति
यदिद्वेषस्यग्रहमिनपिधानंशशभ्नोनदानन्त्यान्सध्यामनुविविधरसेणरपिनयोः
वदंतूर्णाएत्तानिसूखगएयाननरवनोरुद्राकैंद्रोर्वेधंकथमनुभवेदीक्षियेद १८
यदिसूर्योधस्तनेनचंद्रणास्यमंडलंपिधानयन्नदवस्यग्रहणाचेन्नाहिनराश्रास्थयोरपि
नयोश्चंद्रसूर्ययोःसनोःसंध्यामनुसंध्याकालसमीपेऽस्मदस्याचंद्रणासूर्यस्यापिधानक न
नुंशक्यं अत्रयुक्तिमाहः वदंतिनि भूगोलवेस्टयतीचंद्रकक्षागनिमहतीनानपिवेस्टयंतीसूर्य
कक्षानतस्मयोदक्षणोत्तरंशाधिकातीवमरुती नेऽमे अपिछादयंतीवमद्भेचेनवमध्यस्थचंद्रः

एवमव्यवस्थमेवास्तर्यापिदृश्यात् नदानीमूर्ध्वंचेद्दृश्यमेकसत्त्वगणनासंभवात् उपसंव्यंजनयोरेकसत्त्वपतितयोरपिभस्मदृशासमवेधोऽसंभवान्नयुज्यते नदिनिभावः यतोभवान्नर्णाद्
न्नान्नर्णाजालस्येवदृन्नानियेषानान् ऽन्नरोन्नरवद्भानन्नरवतः वहूंनरयुनाखेटकक्षामागान्
वदीम नतोहनोरुपसंधंचंद्रार्केदृश्यमेकसत्त्वपतितानसंभवनोन्यक्षरार्थः ईरद्रिपोरीर्

अनीवाःवाचीनेखलुदृश्यमेदृक्षोदृश्यपदेननोऽधोवेदृशानयनीकरणाज्ञानसमर्पणान्
समाक्षानुदृक्षाक्षतिविपुलक्षोणिविचरःस्ववन्नार्द्धवःस्थोऽप्यनरसनुचक्षुविषयतो १७
ग्रीविषयेदृशार्दैस्तोर्वंकथमनुभवेत्कोलवादीनकथमपीत्यर्थः अनुभूयमानस्यनाथस
मर्थेनतवनकाचिद्युक्तिरक्षतीतिभावः १८ एवंपरमतेसूर्यग्रहणासंभवमुपपाद्यदि
नमानभेदासंभवमप्युपपाद्यति अनिवति जलादौसंसर्गेरिवायाःसमस्तज्ञेयद्रव्य १९

त्रचंद्रोदयस्तदनुविद्योपरिष्टाद्दर्शनात्मकंदृष्टिमध्यमस्यादधस्थमपिविषयत्वा
त्रेति नदामहाकक्षाख्योरविनुलादविवमध्यरेखातोऽधस्थाप्यमदृष्टिजान्चरामवेत्
ननश्चनक्षिमन्नवसरेसमन्वरात्रिदिवसयोर्नस्यात् नचास्यदोषस्यानवारणोगोलवधि
नःकाचिद्युक्तिरस्ति नस्मान्योरागमेवमनवस्तुतन्त्वविषयं गोलवायस्तुगणितला
दीनसंक्षिप्तयोरागमौरसिद्धांतमार्गयोः भगोलविषयेसाम्यंवर्णी
नं उक्तंतस्मये १८ ११ ५ ५ ।इति
ग्रवार्थेदृस्तृष्टचंद्रदर्शनाभावमात्रमिनिविद्यासत्यविदंकुर्वन् १७ इत्यनुसो
रयोरणिाकयोरेकवाक्यमित्याह इतीति स्पष्टंपद्यम् १८ इतिश्रीमन्मथुरा
कायस्थमाणिक्यपांडुरंगसुत-चतुर्वेद वंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौसो

योराणांकेकमन्यसमर्थनेरादस्योःप्रकाराणांसमानत्वमप्रकाराणाम् ॐ पुरंदरदन्द्वि
जोगलक्ष्मादृक्सेनरवौ न्यूनायांकुलवांकेदुमितसंवत्सरेन्वसौ १ ॐम् ॥
खद्व्यंनिधिवेदाक्षिचन्द्रार्काग्निहिमांशुभिः महाक्षौहिणिकाप्रोक्तासंख्यागणितकोविदैः
१ कोट्यस्त्रयोदशप्रोक्तलक्षाणामेकसप्ततिः चतुर्विंशतिसहस्राणिनवशतानिच २ महाक्षौहिणिकामाहुरमितत्रीवयोजनाः महाक्षौहिणिकायातुरथाः
कोटिमिताःस्मृताः ३ सप्तविंशतिलक्षाणिगीयंतेनवतिस्तथा द्वादशैवसहस्राणि
चत्वारिंशवशतानिच ४ सप्तविंशतिसहस्राणिनवशतचतुष्टयम् अश्वानांसप्त
चप्रोक्तानवतिस्तुगजामताः ५ कोट्यश्चतस्रोलक्षाणिदशसंख्यामितानिच ११

सप्तत्रिंशत्सहस्राणिनथाशतचतुष्टयम् ६ अश्वानांसप्तभिस्संख्या
णितापूर्वसूरिभिः षड्कोट्योऽशीतिलक्षाणिपंचाधिकानिनच ७ द्विषष्टि
श्चसहस्राणिनथाशतचतुष्टयम् पंचाशाधिकसंख्याचपदातीनांप्रकीर्त्तिताः
८ श्री शुभम् महाक्षौहिणीसंख्यायथा १३७७२४२०० रथाः१३७७२४२०० गजाः ११६७४७०० अश्वाः ६५८६२४५० पत्तय
अक्षौहिणीसंख्यायथा २९७० रथाः २१८७० गजाः १०९३५० पत्तयः६५८६
१० अश्वाः ।। ।। ।। ।। ।। ।।

আশা গ্রন্থাবলী
2.126
ASHA ARCHIVES